

14. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 856. – Спр. 375. – 23 арк.
15. ЦДІАУК. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 1127. – 94 арк.
16. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 281. – Оп. 1. – Спр. 7992. – 124 арк.
17. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 856. – Спр. 473. – 33 арк.
18. ЦДІАУК. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 892. – 63 арк.
19. ЦДІАУК. – Ф. 301. – Оп. 2. – Спр. 15. – 410 арк.
20. ЦДІАУК. – Ф. 301. – Оп. 2. – Спр. 30. – 325 арк.
21. ДАХМО. – Ф. 281. – Оп. 1. – Спр. 9229. – 133 арк.
22. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 857. – Спр. 501. – 42 арк.
23. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 857. – Спр. 505. – 25 арк.
24. ДАХМО. – Ф. 281. – Оп. 1. – Спр. 8095. – 566 арк.
25. ДАХМО. – Ф. 281. – Оп. 1. – Спр. 7851. – 310 арк.
26. ЦДІАУК. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 893. – 21 арк.
27. ЦДІАУК. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 11. – 50 арк.
28. ЦДІАУК. – Ф. 301. – Оп. 1. – Спр. 1128. – 47 арк.

Tkach S. A. The left radicalism in public and political life of Podillia province in the early twentieth century

An attempt of analysis of native and foreign scientist's works, implicated an archival sources and published documents and materials to explore the use of violence and terror in the activities of the radical left political party organizations in the Podillia province in the early twentieth century is made in the paper based on the modern methodology. The relations of political parties of the socialist direction of violence are characterized. We analyzed its various forms, accentuated attention to the political and economic terrorism that used fighting revolutionary organizations of political parties (SDP, anarchists, RSDLP, the Bund) on the territory of Podillia. That terror has become an integral part of the struggle against the autocracy, which during the revolution of 1905-1907 has reached its climax.

Key words: Left radicalism, violence, terror, terrorism, expropriation, PSR, anarchists, RSDLP, the Bund.

Ткач С. А. Левый радикализм в общественно-политической жизни Подольской губернии в начале XX века

В статье сделана попытка на основе современной методологии, анализа работ отечественных и зарубежных ученых, привлечении архивных источников и опубликованных документов и материалов исследовать использование насилия и террора в деятельности леворадикальных организаций политических партий в Подольской губернии в начале XX в. Охарактеризованы отношения политических партий социалистического направления к насилию, проанализированы различные его формы, акцентировано внимание на политическом и экономическом терроре, который на территории Подолья использовался боевыми организациями революционных политических партий (ПСР, анархисты, РСДРП, Бунд). Именно террор стал неотъемлемой составляющей борьбы с самодержавием, который во время революции 1905–1907 гг. достиг своей кульминации.

Ключевые слова: левый радикализм, насилие, террор, терроризм, экспроприация, Винницкая беспартийная боевая дружина, ПСР, анархисты, РСДРП, Бунд.

УДК 94(477.4)“1914/1917”:628.171.033

Т. Ю. Герасимов

ВОДОПОСТАЧАННЯ МІСТ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1917 рр.)

На основі неопублікованих архівних джерел та періодичної преси 1914 – 1917 рр. висвітлено проблему водопостачання міст Правобережної України як одного з важливих аспектів міської повсякденності доби Першої світової війни. Встановлено, що із початком воєнних дій у містах значно збільшився попит на воду, який нерідко призводив до ускладнень з її споживанням. Проаналізовані заходи міської влади щодо забезпечення водою городян та з'ясовані об'єктивні й суб'єктивні чинники, які ставали тому на заваді.

Ключові слова: вода, водогін, міста, повсякденність, Правобережна Україна, Перша світова війна.

Водопостачання завжди посідало одне з чільних місць серед міських житлово-комунальних проблем. Тим більше, доступ до якісної води був особливо важливим в умовах підвищеної санітарно-епідемічної небезпеки. Завдяки водогону, скажімо, вдалося убезпечити Вінницю від холерної епідемії влітку 1914 р. Випадки захворювання спостерігалися лише в навколишніх поселеннях, які не мали можливості користуватися водогінною водою із підземних джерел. Міська влада своєчасно відкрила її безкоштовну видачу, коли р. Південний Буг кишіла холерними вібраціями [1, арк.91].

Не дивлячись на очевидну актуальність, проблеми пов'язані із забезпеченням водою міст Правобережної України в роки “Великої війни”, залишилися поза увагою як радянських, так і сучасних українських науковців. Що характерно, обом періодам історіографії притаманний подібний підхід до вивчення міської історії в дореволюційний період: досить широке висвітлення становлення інфраструктури на початку XX ст. та значно менший (чи взагалі – відсутній) інтерес до неї після вибуху світового збройного

конфлікту влітку 1914 р. Це, приміром, добре простежується як в працях, присвячених історії окремих міст, – Києва [2], Вінниці [3], Рівного [4], так і, певною мірою, в науковому доробку київського історика В. Молчанова, котрий досліджує рівень життя населення в довоєнну [5] та воєнну добу [6].

Мета статті полягає в з'ясуванні впливу Першої світової війни на такий життєво необхідний компонент міської інфраструктури Правобережної України, як водопостачання. Разом з тим це дозволяє розширити наші знання про особливості повсякденного життя міст у зазначений період.

Задля досягнення цього нами використано документи з архівів Вінницької та Київської областей, м. Києва, а також тогочасну місцеву газетну періодику

Викликані війною виклики часу зобов'язували міські водогони дбати як про якість води, так і про її кількість. У багатьох містах значно збільшилася присутність військових частин та лікувальних закладів, в яких надавали медичну допомогу тисячам поранених воїнів російської армії. Не варто забувати й про масовий рух біженців. Відповідно, ці категорії споживачів потребували величезної кількості води, якою їх мали забезпечувати місцеві органи влади. Витрати води збільшилися до такої межі, що в роки війни київські водопровідники були переконані в проживанні в місті не менше 1 млн. осіб [7, с.4].

За збігом обставин, початок війни завадив розширенню водогінної мережі м. Києва, яке планували завершити до осені 1914 р. Зокрема, всі роботи з буріння свердловин на околицях міста, необхідних для збільшення подачі води, були припинені через інтернування бурильників, що мали австрійське підданство, та неможливість своєчасного отримання із Баку спеціальних машин та інструментів [8, с.2]. “Замороження” проекту негативно позначалося на забезпеченні водою місцевих закладів та житлових будинків, від яких у серпні 1914 р. постійно надходили скарги до міської влади [9, с.2]. Навіть того було замало, наступного місяця тимчасова з'явилася загроза зупинення роботи водогінних мереж внаслідок ускладнень із транспортування вугілля до міста [10, арк.376]. 11 жовтня в житті Києва відбулася неординарна подія – представники міста й “Товариства водопостачання” підписали угоду про передачу водогону у власність міста. “Ціна питання” склала 3 777 тис. руб., 3 млн. з яких оплачувалася міськими облігаціями, а решта – готівкою [11, с.2].

Зрозуміло, що однією такою домовленістю проблема з водою в Києві автоматично не вирішувалася. Для міського водогону лакмусовим папірцем стала пожежа в будівлі Київського політехнічного інституту, що виникла 2 листопада 1914 р. На початку війни в його приміщеннях влаштували військовий лазарет для поранених та хворих воїнів [12, с.2] й у момент загоряння там не виявилось жодної краплі води. Підняті по тривозі пожежники деякий час лише мовчки споглядали на охоплену полум'ям частину будівлі. Жертв вдалося уникнути завдяки тому, що в актовій залі, де почалася пожежа, не було поранених [13, с.2].

Цікавий приклад взаємодії військової влади та міських комунальних служб трапився в Проскуріві в травні 1915 р., коли у водогоні, що обслуговував місцеві лазарети, через технічну несправність зникла вода. В той критичний момент на порятунок закладам підоспіла проскурівська пожежна команда, привізши тільки протягом одного дня близько 2 тис. відер. Воду взяли зі спеціальної пожежної криниці, оскільки в самому місті водогінної мережі тоді ще не було [14, с.4].

Тим часом у Вінниці на вимогу військової влади проводилися роботи із розширення водогінної мережі. Так, на початку травня 1915 р. було завершено прокладання 550 погонних сажнів труб від місцевої єврейської лікарні до шпиталю [15, с.2]. Проте подібні заходи негативно позначалися на можливості міського водогону забезпечувати населення якісною водою. Це, до речі, далось занадто швидко – влітку того ж року, коли за спекотної погоди зменшилася кількість джерельної води, яка по трубам надходила до споживача. В зв'язку з тим міська управа зверталася до вінничан з проханням не користуватися водогоном без зайвої необхідності [16, с.2].

Після настання весни 1915 р. водне “питання” в м. Києві знову набуло великої актуальності. Насамперед мова йшла про неспроможність міста забезпечувати споживачів водогінною водою з артезіанських джерел, якої подавали в кількості 2,9 млн. відер на добу, за потреби в 3,5 млн. Пропозиція міського голови про щоденне закачування додаткових 500 тис. відер дніпровської води не користувалася підтримкою через необхідність її хлорування [17, с.4]. Відсутність консенсусу у владних кабінетах щодо вирішення цієї проблеми одразу ж додала киянам побутових негараздів, особливо – в спекотні дні. На нещастя городян, разом із водою в домівках зникли з продажу охолоджувальні напої.

У червні 1915 р. кількість повідомлень про нестачу води в Києві зашкалювала. Якщо в одних районах міста її не було по кілька годин поспіль, то в інших – цілими днями. Мешканці ходили по воду з відрами в руках у віддалені квартали. Особливо страждали лікувальні заклади [18, с.3]. Багато установ запасалися водою вночі, зберігаючи її в різних ємкостях [19, с.3]. У критичному становищі опинився Кадетський корпус, де відсутність води спричинила підозрілий випадок шлункового захворювання [20, с.3].

Знайдені нами факти вказують на значні проблеми із водопостачанням деяких повітових міст Київської губернії. Так, на початку 1915 р. в Умані відбулося засідання спеціальної комісії, на якому обговорювали незадовільну якість водогінної води. Збудований ще напередодні війни міський водогін живився із забрудненої болотистої місцевості, внаслідок чого споживач отримував жовтувато-коричневу рідину з гнилим запахом. Попри всі зауваження губернської санітарно-виконавчої комісії, концесіонери не поспішали виправляти свою помилку [21, с.4]. Наприкінці літа того ж року Радомишль був приголомшений викриттям таємної підземної труби. Вона забирала майже всю воду з джерела “Черча”, яке постійно забруднювалося житловими будинками, військовими будівлями, цегляними заводами та іншими господарськими та промисловими об'єктами. Як виявилось, це було махінацією підрядчиків, що збудували водогін. Тому місцеві мешканці пили воду лише кип'яченою [22, арк.16]. Не менш жахливим водопостачанням відзначався Канів, більшість криниць якого мали дуже примітивне обладнання з неякісною “підшкірною водою” [23, арк.177].

Аналогічно до Радомишля, в жовтні 1915 р. на владу в Києві чекало неприємне “прозріння”: після проведення детального обстеження водогінної мережі з метою встановлення причини величезного витоку води з міського водогону (19-25 %, за норми в 5-10 %) виявилося, що його труби надзвичайно низької якості [24, с.4]. Для переобладнання київської централізованої системи водопостачання потребувалися мільйони рублів [25, с.4]. Окрім того, міській владі необхідно було зважати на високу вартість утримання київського водогону, яка постійно зростала через високі ціни на паливо. В середині грудня 1915 р. київська управа приступила до розробки проекту підвищення ціни на воду для населення міста з 12 до 14 коп. за 100 відер [26, с.3]. Міська громадськість відреагувала на те вельми іронічно. Наприкінці того ж року в номері “Южной копейки” з'явилася карикатура, на якій було зображено чоловіка похилого віку із маленьким хлопчиком на колінах, під час ознайомлення з місцевою пресою. Дідусь коментував новину про підвищення тарифу із саркастичною усмішкою: “Вода подорожчала!.. Нарешті мої дітки питимуть молочко не розбавленим” [27, с.2].

Певне покращення водопостачання Києва відбулося в травні 1916 р., після того, як міському водогону надали статус оборонного підприємства, яке набагато прискорювало транспортування до міста сировини та комплектуючих матеріалів. За тих умов досить успішно вдавалося виконувати роботи з розширення водогінної мережі [28, с.2]. Влітку того року, в порівнянні з аналогічним періодом 1915 р., кількість щодобового видобутку води збільшилась на 660 тис. відер [29, с.2]. Тому в подальшому всі випадки з її нестачею в місті мали винятково епізодичний та локальний характер.

Водночас у решті міст Правобережної України простежувалася зовсім інша тенденція, коли реагувати на збільшений попит на воду було набагато складніше. Так, навесні 1916 р. на межі своїх можливостей працював житомирський водогін, власники якого навіть і мріяли не могли про збільшення його потужностей через дефіцит кваліфікованих робітників. І це при тому, що на підприємстві платили досить високу зарплату [30, с.4].

У вересні 1916 р. завідувач вінницького двокласного єврейського початкового училища скаржився міській управі на нестачу води в туалетах ввіреного йому закладу, в будівлі якого постійно перебували від 50 до 300 солдатів. Відсутність доступу до водогону створювало сильний сморід, що поширювався на велику територію. За словами завідувача, особливо гостро проблема проявлялася в мобілізаційні дні, коли протягом тижня там перебувало не менше 2 тис. осіб. Вочевидь будь-яке тогочасне подібне звернення до вінницької влади було нічим іншим як голосом волаючого в пустелі, оскільки проведення робіт із розширення міського водогону унеможлиблювалося вкрай негативними обставинами. В грудні вінницька управа відхилила клопотання розквартированої в місті ескадри повітряних кораблів щодо проведення до неї водогону, заявивши про провал усіх своїх спроб із придбання труб та інших водогінних матеріалів у фірм та заводів, де вони зазвичай купувалися, та повне припинення прийому вантажів на залізничній станції “Вінниця”. Трохи раніше ті ж причини, а також відсутність фахівців, завадили приєднанню до водогінної мережі переповненої міської в'язниці. Варто зазначити, що в 1916 р. тариф на вінницьку воду помітно перевищував київський, складаючи 35 коп. за 100 відер [31, арк.153, 166зв, 184, 250].

Тоді ж виникли суттєві складнощі із транспортування обладнання для кам'янецького водогону, яке затримувалося через ненадання вагонів на залізничній станції в Києві [32, арк.399]. Затриманий товар був досить важливим з огляду на непросту ситуацію з водопостачанням в подільському губернському центрі, характерну для нього ще до війни [33, с.307]. Це знайшло вираження у вірші, надрукованому в місцевій газеті 25 січня 1917 р.:

“Водопровод, даже колодцы,
Здесь существуют лишь в мечте;
Ведро воды – здесь продаётся,
За воду надобно бороться, –
Я говорю же: как в Чите!” [34, с.3].

Отже, наведені факти свідчать про деструктивний вплив війни на систему водопостачання міст Правобережної України. Це насамперед стосувалося різкого скорочення кількості кваліфікованих спеціалістів, багато з яких були мобілізовані чи інтерновані (ворожі піддані) та зменшення кількості матеріалів, необхідних для експлуатації та розбудови водогінних мереж. Унаслідок того міська влада зазнавала величезних труднощів у реагуванні на значне збільшення попиту на воду в містах.

Джерела та література

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф. Д-230. – Оп. 1. – Спр. 1508. – 576 арк.
2. История Киева : 3-х т., 4-х кн. / АН УССР, Ин-т истории; редкол. Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) [и др.]. – К. : Наук. думка, 1982 – Т. 2. : Киев периода позднего феодализма и капитализма / подгот.: В. Г. Сарбей, В. И. Борисенко, В. В. Панашенко [и др.]; редкол. В. Г. Сарбей (отв. ред.) [и др.]. – 1983. – 463 с. : ил.
3. Вінниця: Історичний нарис. / [гол. ред. Подолинний А. М. та ін.]. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 304 с.
4. Поліщук Я. О. Рівне. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста / Я. О. Поліщук. – Рівне, 1998. – 196 с. з іл.
5. Молчанов В. Б. Добробут населення міст Правобережної України напередодні війни / В. Б. Молчанов // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К.: ТОВ “Видавництво “КЛІО”, 2013. – с. 433–440.
6. Вплив Першої світової війни на життєвий рівень населення України / В. Б. Молчанов // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / Ред. кол.: О. П. Реєнт (гол. редкол.), В. В. Шевченко (секр. редкол.), В. Й. Борисенко та ін. – Вип. XXIII. – К.: Інститут історії України, 2014. – С. 92–102.
7. Результаты переписи населения г. Киева // Киев. – 1916. – 8 февраля. – С. 4.
8. К расширению водопровода // Киевская мысль. – 1914. – 2 августа. – С. 2.
9. Отсутствие воды // Киевская мысль. – 1914. – 2 августа. – С. 2.
10. Державний архів м. Києва. – Ф. 163. – Оп. 39. – Спр. 503. – 559 арк.

11. Подписание договора // Южная копейка. – 1914. – 27 сентября. – С. 2.
12. Пожар в Политехникуме // Киевская мысль. – 1914. – 21 октября. – С. 2.
13. О том же самом // Южная копейка. – 1914. – 22 октября. – С. 2.
14. На казарменном участе... // Земская мысль. – 1915. – 3 мая. – С. 4.
15. Водопроводная линия... // Юго-Западный край. – 1915. – 26 апреля. – С. 2.
16. Благодаря увеличению... // Юго-Западный край. – 1915. – 20 июня. – С. 2.
17. Без здоровой воды // Киев. – 1915. – 15 февраля. – С. 4.
18. Недостаток воды // Киевская мысль. – 1915. – 3 июня. – С. 3.
19. Недостаток воды в городе // Киевская мысль. – 1915. – 5 июня. – С. 3.
20. Кадетский корпус без воды // Киевская мысль. – 1915. – 19 июня. – С. 3.
21. Без здоровой воды // Киев. – 1915. – 15 февраля. – С. 4.
22. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 9. – Оп. 31. – Спр. 20. – 179 арк.
23. ДАКО. – Ф. 9. – Оп. 31. – Спр. 18. – 189 арк.
24. К дефектам городского водопровода // Киев. – 1915. – 5 октября. – С. 4.
25. Расширение водопроводной сети // Киев. – 1916. – 5 июля. – С. 4.
26. Увеличение платы за воду // Южная копейка. – 1915. – 9 декабря. – С. 3.
27. Карикатура // Южная копейка. – 1915. – 15 декабря. – С. 2.
28. Водоснабжение города // Южная копейка. – 1916. – 22 июля. – С. 2.
29. Водоснабжение города // Южная копейка. – 1916. – 6 июня. – С. 2.
30. Сколько город употребляет воды в день // Жизнь Волыни. – 1916. – 14 мая. – С. 4.
31. ДАВіО. – Ф. Д-230. – Оп. 1. – Спр. 1424. – 395 арк.
32. ДАВіО. – Ф. Д-255. – Оп. 1. – Спр. 45. – 442 арк.
33. Історія міст і сіл Української РСР: Хмельницька область / Тронько П. Т. (гол. Гол. редкол.). – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 707 с.
34. Увы, не я!.. // Подолянин. – 1917. – 12 января. – С. 2.

Gerasymov T. Yu. Water-supply of towns in Right-Bank Ukraine during the World War I (1914–1917).

The problem of water-supply of towns in Right-Bank Ukraine as one of the important aspects of town daily-life during the World War I is elucidated on the base of unpublished archives resources and periodical press of 1914 – 1917. It is ascertained that from the beginning of military actions the demand for water in towns was considerably increased and it often resulted in consumption complications. The measures of town authorities to supply water to townspeople are analyzed, objective and subjected factors which were the obstacles are cleared up.

Key words: water, water-supply, towns, daily-life, Right-Bank Ukraine, World War I.

Герасимов Т. Ю. Водоснабжение городов Правобережной Украины в период Первой мировой войны (1914–1917 гг.)

На основе неопубликованных архивных источников и периодической печати 1914-1917 гг. освещена проблема водоснабжения городов Правобережной Украины как одного из важных аспектов городской повседневности времен Первой мировой войны. Установлено, что с началом военных действий в городах значительно увеличился спрос на воду, который нередко приводил к осложнениям с ее потреблением. Проанализированы меры городских властей по обеспечению водой горожан и выяснены объективные и субъективные факторы, которые становились тому помехой.

Ключевые слова: вода, водопровод, города, повседневность, Правобережная Украина, Первая мировая война.

УДК 371.1: 23.272(477.54)“1917/1921”

Т. О. Маньківська

СТАВЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДО СТОРІН ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ В УКРАЇНІ (1917–1921 рр.)

У статті аналізується ставлення вчительства Харківської губернії до сторін військово-політичної боротьби в Україні 1917–1921 рр., його політичні погляди, прояви громадянської позиції та пов'язані з цим арешти і політичні переслідування. Висвітлюється проблема участі педагогів шкіл даного регіону у боротьбі за владу у лавах війська білогвардійців, Червоної армії в період національно-визвольних змагань. Автор робить спробу розкрити особливості взаємовідносин влади і вчительства Харківщини в умовах військово-політичної боротьби.

Ключові слова: вчительство, Харківська губернія, політичні погляди, військово-політична боротьба, національно-визвольні змагання.

Період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. характеризувався гострою військово-політичною боротьбою, що супроводжувалася змінами влади й урядів. Погляди населення на шлях майбутнього розвитку держави і політичні симпатії були різними, не завжди співпадали з реальною лінією уряду, військово-політичної сили чи партії, що перебували при владі в той момент.

Харківська губернія у зв'язку зі своїм історичним розвитком характеризується власними особливостями складу населення, місця розташування і територіального сусідства, освітніми традиціями. Сам перебіг подій періоду національно-визвольної боротьби також мав свої особливості: реальний вплив на ці території